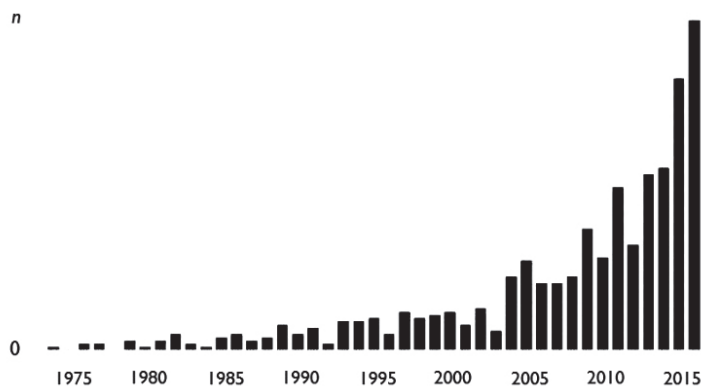


WORKSHOP „TYPES OF ICONICITY IN LANGUAGE USE, DEVELOPMENT AND PROCESSING“



Otázka ikoničnosti jazyka představuje v současnosti jedno z velkých diskusních témat v lingvistice, a to napříč mnoha oblastmi: od sémiotiky přes lingvistiku znakových jazyků až po výzkum gestikulace u jazyků mluvených s přesahy do kognitivní psychologie a dalších kognitivních věd. Zatímco během větší části 20. století byla ikoničnost všeobecně považována za jev na samém okraji jazykového systému a obvykle se zájem o ni redukoval na zvukově symbolická slova, v poslední době se téma ikoničnosti v jazyce dostává do popředí, a to z několika příčin. Díky důslednější reflexi jazykové diverzity se ukázalo, že ikonická slova v mnoha jazycích tvoří výraznější část lexika než v dobře popsaných indoevropských jazycích. Psycholingvistická zkoumání přinesla doklady toho, že ikoničnost ovlivňuje kognitivní zpracovávání jak znakových, tak mluvených jazyků. Výzkum strukturní ikoničnosti prokázal, že se ikoničnost netýká zdaleka jen lexikálního významu, ale projevuje se také v (morfo-)syntaxi. Názorným dokladem aktuálního zájmu o ikoničnost je prudký nárůst textů na toto téma během posledních přibližně deseti let, který se někdy označuje jako tzv. „iconicity boom“, viz např. následující graf 1.



GRAF 1: „Iconicity boom“ (zdroj: twitter @DingemansMark).

Mezi autory textů na toto téma z poslední doby patří např. Morten Christiansen (např. Christiansen — Monaghan, 2016), Padraic Monaghan (např. Monaghan et al., 2014), Pamela Pernissová (např. Perniss — Vigliocco, 2014)¹ nebo Mark Dingemans (např. Dingemans et al., 2015). Poslední jmenovaný stojí společně s Gerardem Ortegou a Aslı Özyürekovou za organizací workshopu *Types of Iconicity in Language Use, Development and Processing*, který proběhl na půdě Institutu Maxe Plancka (MPI) pro psycholingvistiku v nizozemském Nijmegenu 6. a 7. července 2017. Tato akce pořádaná pod hlavičkou *Iconicity Focus Group*, společné iniciativy nijmegenské Radboudovy univerzity a MPI, byla během tří měsíců druhým letošním lingvistickým

1 Viz překlad tohoto textu v *SALi* 2016, č. 1.



setkáním zaměřeným na ikoničnost — na začátku dubna se v anglickém Brightonu konal 11. ročník Symposia o ikoničnosti v jazyce a literatuře.² Překryv příspěvateľů i témat byl pouze částečný, což dobře dokládá, o jak bohaté diskusní téma se jedná.

Program nijmegenického workshopu sestával jednak z přednášek zvaných řečníků uspořádaných do jedné sekce, jednak ze dvou posterových sekcí. Oba dny workshopu uzavřela moderovaná diskuse. Mluvené příspěvky byly simultánně tlumočeny do amerického znakového jazyka.

První den workshopu byl věnován obecnělingvistickému, psycholingvistickému a neurologickému pohledu na ikoničnost. Kimi Akita (Nagoya University) ve svém teoreticky motivovaném příspěvku přehodnotil (částečně i své vlastní) pojetí toho, jak se míra lexikální ikoničnosti u ideofonů³ odráží v gramatické struktuře, a to především na základě japonského materiálu. Akita nabídl alternativní pohled, podle nějž lze korelace mezi typem ideofonu a typem gramatické struktury do velké míry vysvětlit mj. prostřednictvím sémantické typologie gramatických kategorií (např. barvy se vyjadřují spíše substantivy, pohyb slovesy, emoční stavy adjektivy), bez ohledu na ikoničnost. Ve svém novém přístupu tak Akita pracoval s ikoničností jako s explanačním nástrojem až tam, kde není možné uplatnit jiná systémová vysvětlení.

Příspěvek Marka Dingemanse (MPI Nijmegen) byl také věnován ideofonům. Dingemanse provedl analýzu 240 ideofonů z pěti různých jazyků, zaměřenou jednak na „sémantiku“ ikonického vztahu (čímž demonstroval rozpětí typů ikoničnosti včetně těch, které jsou na rozdíl od zvukového symbolismu často opomíjené), jednak na roli ikoničnosti napříč typy (zvukově symbolická, gestaltová (lexikální struktura odráží strukturu vyjadřovaného fenoménu), relativní (podoba mezi dvěma formami je odrazem podoby mezi dvěma významy)) při kognitivním zpracovávání prostřednictvím behaviorálního testu. Test byl založen jednak na lexikálním rozhodování, jednak na učení se kombinací zvuků a psaných forem ideofonů mluvčími bez znalosti daných jazyků.

David Sidhu (University of Calgary; společně s Penny Pexmanovou) představil výzkum založený na prisuzování míry ikoničnosti cca 600 anglickým a španělským slovům. Jejich výzkum ukázal, že prediktory míry ikoničnosti jsou jednak hustota sémantické sítě slova, jednak míra sensorické zkušenosti s daným konceptem. Jinak řečeno, ikonické formy se spíše objevují u sémanticky izolovanějších konceptů (např. *balloon*) a u konceptů, které silněji evokují nějaký sensorický vjem (např. *flash*).

Marcus Perlman, Hannah Littleová (oba MPI Nijmegen) a Robin Thompsonová (University of Birmingham) ve svém výzkumu také vyšli z hodnocení ikoničnosti lexikálních jednotek na škále — tentokrát v angličtině a španělštině a v britském (BSL) a americkém znakovém jazyce (ASL). Jejich komparativní studie zaměřená na distribuci ikoničnosti u slovních druhů ukázala, že roli zde hrají rozdíly typologické i modalita a že u znakových jazyků existuje větší systematičnost v distribuci ikoničnosti u slovních druhů. Následná diskuse akcentovala metodologické problémy při srovnávání kategorií u jazyků existujících v odlišných modalitách.

2 Viz <<http://arts.brighton.ac.uk/re/english-language-and-linguistics/events/11th-international-symposium-on-iconicity-in-language-and-literature>>.

3 Ideofony jsou výrazy, které navozují komplexní smyslové vjemy, např. *korokoro* (japonština, ‚koulení lehkého objektu‘) nebo *wùrùfù-wùrùfù* (siwu, ‚tu a tam huňat‘).

Další přednášející z pořádající instituce byla Linda Drijversová, která představila neurolingvistickou studii zaměřenou na roli gestikulace při porozumění hůře srozumitelné řeči (modulované šumem). Výsledky studie postavené na metodě měření kognitivních evokovaných potenciálů (ERP) dokládají, že adresát při dekodování sdělení efektivně využívá gestickou informaci, ale pouze za předpokladu, že vnímaná řeč poskytuje určitý minimální akustický vstup. Drijversová ve svém metodologicky i argumentačně precizním vystoupení identifikovala neurální struktury, které se na integraci gestické a akustické informace podílejí, a to u rodilých i nerodilých mluvčích.

Poslední příspěvek prvního dne sympozia přednesla Karen Emmoreyová (San Diego State University), průkopnice psycholingvistického a neurolingvistického zkoumání znakových jazyků. Emmoreyová se zaměřila na percepci ikoničnosti znaků ASL (s využitím metody měření ERP) neslyšícími mluvčími a slyšícími subjekty bez kompetence v ASL. Průběžné výsledky naznačují, že ačkoli existují rozdíly v hodnocení ikoničnosti u některých typů znaků, celkově spolu hodnocení neslyšících a slyšících subjektů silně korelují. V kontrastu k dokladům z mluvených jazyků (srov. např. příspěvek Perlmana et al. výše) Emmoreyová pozorovala negativní korelaci mezi ikoničností znaku a jeho sémantickou izolovaností.

Program prvního dne završila diskuse moderovaná Gabrielou Viglioccovou (UCL). Viglioccová ve svém exposé zdůraznila, že iniciační moment současného zájmu o ikoničnost vyšel z lingvistiky znakových jazyků, přičemž u některých výzkumných problémů dosud panuje asymetrie, např. o roli ikoničnosti v kognitivním zpracovávání jazyka máme mnoho dokladů ze znakových jazyků, avšak relativně málo z mluvených. Úvod k obecné diskusi uzavřela moderátorčina výzva k multimodálnímu pohledu na jazyk a zároveň přehodnocení toho, jaký objekt chápeme jako základní komunikační jednotku. Tento problém byl reflektován i v následné rozpravě. Fonetik Richard Ogden (University of York) upozornil na to, že většina příspěvků v rámci sympozia zohledňuje jedinou modalitu, nebo nanejvýš zohlední mluvený jazyk a gestikulaci, avšak nikoli už prozodii, a navíc v nich je stále obvyklé pracovat s izolovanými slovy jako se základními jednotkami, i když skutečně interakční přístup ke komunikaci podporuje analýzu kontextově zapojených jednotek typicky větších než jedno slovo. Z toho důvodu obecně upozornil na opomíjení role interakce a širšího kontextu, v němž komunikace probíhá. Dalším diskusním bodem, který rezonoval během celého sympozia, přispěl Mark Dingemanse, a sice tezí, že pro pochopení ikoničnosti v jazyce je zásadní reflexe dvojí povahy reprezentace: popisná (*description*) a zobrazovací (*depiction*) (Clark — Gerrig, 1990). Zatímco popisná reprezentace primárně využívá arbitrárního vztahu mezi formou a referentem a diskretních symbolů, zobrazovací reprezentace je primárně ikonická, kontinuální. Na rozdíl od představy ostrého předělu mezi těmito dvěma modalitami je podle Dingemanse třeba si uvědomit, že v reálné komunikaci dochází k jejich neustálému dynamickému prolínání (srov. např. Dingemanse — Akita, 2017).

Druhý den byl věnován vývojové perspektivě ikoničnosti — fylogenetické i ontogenetické. Tessa Verhoefová (MPI Nijmegen) představila evoluční experimenty mapující roli ikonické reprezentace ve vývoji konvencionalizovaných struktur ve znakových jazycích a z jejich výsledků vyplývající model vývoje emergentních znakových jazyků. Gerardo Ortega (MPI Nijmegen) prezentoval výsledky experimentální studie





postavené na elicitaci pantomimy u subjektů z odlišných kulturních oblastí (Nizozemí a Mexiko). Experiment ukázal silnou korelaci mezi oběma skupinami ve volbě typů ikonické reprezentace pro různé sémantické kategorie, z čehož lze usuzovat na obecná kognitivní omezení nezávislá na kulturních a jazykových specifikách. Typy pantomimických gest produkovaných slyšícími neuživateli znakových jazyků se dle Ortegy vyznačují výraznou podobností s typy ikonických znaků v emergentních znakových jazycích.

Pamela Pernissová (University of Brighton), jež byla v dubnu tohoto roku hostem konference Linguistics Prague 2017, ve své přednášce srovnávala s ohledem na využívání ikonických prostředků řeč směřovanou na děti slyšícími a neslyšícími rodiči. Z její experimentální studie s mluvčími angličtiny a BSL vyplynuly tři hlavní funkce ikoničnosti v inputu dětí osvojujících si jazyk (v obou modalitách): upoutání pozornosti na určité rysy referentu (s diskriminativní funkcí), obohacení sémantické reprezentace referentu a reference k nepřítomným věcem.

Spencer Kelly (Colgate University) se zaměřil na roli gestikulace v osvojování druhého jazyka. Kelly shrnul své výzkumy, v nichž se zabýval vlivem percepce ikonických gest při učení lexika a intonace v japonštině jako L2. Ačkoli ikonická (resp. metaforická gesta) pomáhají při učení tónových distinkcí, obecně platí, že gestikulace v kontextu učení L2 ve větší míře odráží sémantiku než formu doprovázených výrazů.

Poslední příspěvek přednesla Mutsumi Imaiová (Keio University), další z přednášejících, jež jsme letos měli příležitost slyšet v Praze (v květnu v rámci cyklu přednášek na Ústavu dálného východu FF UK). V přednášce *Symbol grounding and de-grounding in language acquisition and evolution: the case of sound-symbolism* Imaiová navrhla evoluční model (vycházející ale ze synchronní neurologické evidence), podle kterého byla v počátcích lidského jazyka zásadní ikoničnost (většina lexika byla zvukově symbolická), s rozšiřujícím se lexikem se však zvyšoval tlak na arbitrarizaci, který se v pozdějších stádiích transformoval na tlak k systematizaci spojení mezi formou a významem, z níž vyvstává tzv. sekundární ikoničnost, jež je typická např. pro (zákonitě jazykově specifické) ideofony.

Tento pohled, aplikovaný také na ontogenezi, vyvolal širší diskusi, která se přenesla i do závěrečné rozpravy moderované Aslı Özyürekovou. Ta zahájila diskusi shrnutím témat přednášek obou dní a pokusila se o obecnou syntézu mezi — mnohdy disparátními — přístupy k ikoničnosti ve znakových a v mluvených jazycích skrze koncept kontinuálního přechodu mezi arbitrárností a ikoničností, platný pro jazyk ve všech modalitách, avšak se specifickými procesy ve znakových/mluvených jazycích. V diskusi dále zazněly návrhy dosud opomíjených výzkumných témat, např. kognitivní zpracovávání ikoničnosti u dospělých mluvčích.

Neméně podnětnou diskusní platformu představovala posterová sekce, rozdělená do dvou časových bloků, která doplňovala mluvené příspěvky po oba dny. Z celkem 19 vystavených posterů zmiňme výběrově jen několik. Dva postery byly věnovány ikonickým gestům a znakům znakového jazyka v souvislosti s konceptualizací událostí. Suzanne Aussemsová a Sotaro Kita (University of Warwick) testovali vliv percepce ikonických gest na paměť na události u dětí. Výsledky jejich výzkumu naznačují, že ikonická gesta mohou dětem pomáhat při učení dynamických sloves (označujících činnosti). Ryan King (New York University) a Natasha Abnerová (University of Mi-

chigan) ukázali, že vyjádření teličnosti se realizuje stejným typem ikonických pohybů rukou jak ve znacích ASL, tak v pantomimických gestech slyšících mluvčích angličtiny. V kontextu většiny příspěvků odlišnou metodologickou perspektivu zaujali Richard Ogden a Beatrice Szczepek Reedová (University of York), kteří představili konverzačněanalytickou studii prozodie při střídání replik. Nejen že jako jedni z mála prezentovali kvalitativní výzkum, jejich poster byl rovněž jediným příspěvkem věnovaným strukturní ikoničnosti.

Netradiční formát akce s otevřeným výběrem příspěvků omezeným na posterové prezentace a s výhradně zvanými řečníky se ukázal jako velmi funkční. Byla tak zajištěna jednak tematická koherence pro jednotlivé dny, jednak díky vhodné skladbě příspěvkatelů bylo možné udržet jasnou linii průběžných i závěrečných diskusí. Nijmegenské sympozium lze vskutku označit za výjimečnou událost — jak z obsahového, tak organizačního hlediska. Toto setkání ukázalo, že výzkum ikoničnosti v jazyce představuje fascinující odvětví kognitivních věd, které bude jistě ještě nějakou dobu představovat „big issue“ v lingvistickém diskurzu. Zároveň je ale jasné patrné, že aby diskuse o ikoničnosti byla do budoucna smysluplná, neobejde se bez úzké kooperace mezi lingvisty zabývajícími se znakovými a mluvenými jazyky a také mezi kognitivními vědci — neurolingvisty i psycholingvisty — a lingvisty orientovanými na sociokognitivní a interakční přístupy.

LITERATURA:

- CLARK, Herbert H. — GERRIG, Richard J. (1990): Quotations as demonstrations. *Language*, 66(4), s. 764–805.
- CHRISTIANSEN, Morten H. — MONAGHAN, Padraic (2016): Division of labor in vocabulary structure: insights from corpus analyses. *Topics in Cognitive Science*, 8(3), s. 610–624.
- DINGEMANSE, Mark — AKITA, Kimi (2017): An inverse relation between expressiveness and grammatical integration: on the morphosyntactic typology of ideophones, with special reference to Japanese. *Journal of Linguistics*, 53(3), s. 501–532.
- DINGEMANSE, Mark — BLASI, Damián E. — LUPYAN, Gary — CHRISTIANSEN, Morten H. — MONAGHAN, Padraic (2015): Arbitrariness, iconicity, and systematicity in language. *Trends in Cognitive Sciences*, 19(10), s. 603–615.
- DINGEMANSE, Mark (2017, 8. dubna): The iconicity boom [Tweet].
- MONAGHAN, Padraic — SHILLCOCK, Richard C. — CHRISTIANSEN, Morten H. — KIRBY, Simon (2014): How arbitrary is language? *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 369(1651), č. 20130299.
- PERNISS, Pamela — VIGLIOCCO, Gabriella (2014): The bridge of iconicity: from a world of experience to the experience of language. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 369(1651), č. 20130300.

Jakub Jehlička

